

Memo voor Eigentijds Kerkzijn
vanuit de missionaire dag ‘Missie in de Marge’
Mechelen 19 november 2019

Deze studie- en werkdag voor predikanten, kerkenraden en geïnteresseerden uit de gemeenten was voorbereid door Eefje van der Linden (Vorming), Ina Koeman (dagvoorzitter), Eleonora Hof en Bert Dicou. De twee laatsten verzorgden de hoofdlezingen van deze dag, over de begrippen ‘marginaliteit’ en ‘kwetsbaarheid’ als concepten voor nieuw theologisch model voor een meer missionaire kerk. De lezingen en het gesprek daarover met professionals vormde het ochtendprogramma. Het middagprogramma gingen de deelnemers, een goede vertegenwoordiging van de Nederlandstalige VPKB-gemeentes aan het werk met de volgende vraag:

Wat als ... gemeentes voor een missionaire koers kiezen waarin de begrippen “kwetsbaarheid en marginaliteit” richtinggevend worden?

Het kiezen voor een meer missionaire koers zal veranderingen met zich meebrengen. We vroegen de deelnemers door te spreken: 1. Hoe hun huidige situatie is, gezien vanuit hun omgang met ‘kwetsbaarheid’ en ‘marginaliteit’; 2. Welke veranderingen een meer missionaire koers (rond die twee concepten) met zich mee zou (moeten) brengen; 3. Wat er bovenlokaal nodig is om die veranderingen te laten slagen.

Dit gesprek ging door in drie werkgroepen, die alle drie een aspect van deze vraag doornamen.

Werkgroep 1: veranderingen op het gebied van **attitude**

Werkgroep 2: veranderingen op het gebied van **relaties, context, verbinding**

Werkgroep 3: veranderingen op het gebied van **taalgebruik, locatie**

U vindt de verslagen als bijlage bij deze memo.

Wij doen ze u toekomen omdat de hier verzamelde ideeën en mogelijkheden vermoedelijk relevant zijn voor de discussies die in Eigentijds Kerkzijn worden gevoerd. Andersom, was immers ‘eigentijds kerkzijn’ juist het thema van deze dag. We waren ook verheugd een aantal van uw leden present te hebben. In de suggesties ziet u ook dat het betrekken van uw werkgroep uitdrukkelijk als wens werd geuit.

Wij als organisatie van de dag hebben daarnaast een aantal hoofdlijnen uit de suggesties proberen te halen en verder te doordenken. U vindt ze hieronder. We hopen dat u ze kunt gebruiken als bijdrage voor uw bezinning.

Het betreft een drietal deelonderwerpen:

- Leiding geven
- Visie en identiteit
- Stedelijke presentie

Leiding geven

Waarom draagt dit bij aan eigentijds kerkzijn?

Veranderingsprocessen, zoals bij gemeentes die kiezen voor een meer missionaire insteek van hun kerk-zijn, vragen om adequate leiding op verschillende niveaus. Een geschoolde en betrokken kerkenraad, een predikant in diens specifieke rol, maar ook leiding op districts- en landelijk niveau.

Soms wordt het zoeken naar een vitale gemeente vooral gezocht in reorganisatie. Klimaat (attitude, zie werkgroep 1) en leiding krijgen soms minder aandacht, maar zijn in onze ogen juist essentieel voor het welzijn van de gemeente.

In de verslagen vindt u dat gemeentes bovenplaatselijke ondersteuning noodzakelijk achten. Zo worden er genoemd:

Begrip, vrijheid en steun vanuit het landelijke. Meer initiatief van het Districtsbestuur, dat gerust zijn positie mag gebruiken. Actiever inzetten op clustervorming en andere samenwerkingsvormen tussen gemeentes. Vraag naar meer systematische doordenking.

Gemeenten vragen tijd, vorming, toerusting om zich naar buiten te richten. Kleine protestantse gemeente trekken zich soms terug en gaan in overlevingsmodus. Hiervoor moet beleid gemaakt worden (vorming, toerusting, hoe leiding te geven). Zorgen dat je hen niet overvraagt, maar meedenkt en een toekomst perspectief biedt, nadenken over huisgemeenten.

De bezinningsperiode bij vacatures wordt als heel zinvol ervaren.

Voorstellen voor concrete uitwerking

- A. Expertise ontwikkelen op het gebied van ‘veranderkunde’¹;** hiervoor mensen laten opleiden, en hierin investeren. Deze deskundigheid op het gebied van veranderingsprocessen is noodzakelijk om het veranderingsproces waar ons kerkgenootschap momenteel mee te maken heeft, tot een goed einde te brengen. Vanzelf komen daar aspecten aan de orde als manier van leiding geven, klimaat, taken/doelen en structuur. Psychologische expertise is een belangrijk onderdeel van deze veranderkunde. Zowel predikanten als andere beleidsmaker kunnen zich deze expertise eigen maken. Deze expertise zou dan vanuit het landelijke kunnen worden aangeboden als ondersteuning.² Er zijn allerlei momenten dat deze ondersteuning gewenst is (te onderzoeken samenwerking bijvoorbeeld, de genoemde clustervorming). En zeker bij de bezinningsperiode bij vacatures. Het zou een gedachte kunnen zijn niet zozeer de consultants, die doorgaans al hun handen zeer vol hebben aan het beroepsproces als zodanig, maar een landelijk aangesteld veranderspecialist deze bezinningsprocessen te laten leiden.
- B. Begeleiding van kerkenraden in versterken aanwezigheid naar buiten toe.** Kerkenraadsvertegenwoordigers gaven aan hier behoefte aan te hebben. Vroeger bestond er een werkgroep Missionaire gemeente-opbouw. Een dergelijke werkgroep zou, onder de

¹ Aan de predikantsopleiding van de protestanten in Nederland is een vaste docent Veranderkunde verbonden en wordt veel gedaan aan het opzetten van learning communities op dit gebied.

² Op (synodaal) niveau is wellicht het adequaat aanbieden van ondersteuning geschikter dan een al te directieve ‘sturing’. Mogelijk is het model van “een gezamenlijke trektocht”, waarbij we wel met elkaar op weg zijn, maar de gemeentes de ruimte krijgen om daarin ook hun eigen tempo te bepalen.

auspiciën van Vorming, zich kunnen gaan toeleggen op expertise-ontwikkeling en het verzorgen van een vormingsaanbod voor kerkenraden rond de verschillende expertises die hier aan de orde zijn (veranderingsprocessen, missionair kerk-zijn, communicatie). Bij de concrete vragen die kerkenraden nu al hebben (zie de bijlagen), gaat het bijvoorbeeld om:

- Methodisch onderzoeken van kansen en mogelijkheden in de eigen (stads- of dorps) context. Wat is er mogelijk en geboden bij het kiezen voor een meer naar buiten gerichte insteek? (Mogelijk met inzet van onderzoeksbureaus of studenten).
 - Doordenken van het concept van decentralisering (bij gemeentes die een zeer groot gebied bestrijken). Kleinere lokale kernen
 - Bevorderen kennis gebruik sociale media voor gemeente-opbouw en missionaire activiteiten
 - ‘Leren van elkaar’ – te wijzen is hier op het recent gestarte initiatief van Tom Schepers (pionier Aalst) dat goede voorbeelden in kaart brengt. Het heet ‘Project 25/25’. Via podcasts en vlogs worden concrete ideeën van kerk-zijn midden in de samenleving gedeeld.
- C. Werken aan ontwikkeling liturgisch bewustzijn en **meer ‘naar buiten’ gerichte vormen van liturgisch taalgebruik** (zie rapport werkgroep 3). Hier is aan Nederlandstalige zijde al een begin mee gemaakt met een binnenkort startende Liturgische werkplaats. Een vorm van inclusief, hedendaags taalgebruik die niet-ingewijden serieus neemt is zonder meer een missionaire opgave. Een mogelijk bruikbare bron is het recente boek onder redactie van Bert Dicou en anderen, *Ons leven viert* (2019).
- D. Begeleiden van gemeenten die **heel klein** geworden zijn, onderzoeken optie ‘huisgemeentes’ per dorp/stad.

Visie en identiteit

Waarom draagt dit bij aan eigentijds kerkzijn

Het actief bepalen van een inspirerende visie draagt bij aan een duidelijke identiteit voor een vitale kerk. Het is daarom belangrijk dat deze visie niet alleen functioneert als een binnenkerkelijke aangelegenheid, maar juist ook op een aansprekende manier naar buiten te communiceren is. Als missie en visie helder zijn, is het gemakkelijker om beleidsvoorstellen aan deze visie en missie te koppelen.

De communicatie van missie en visie beweegt zich tussen twee polen: enerzijds mag deze ambitieus en gedreven zijn, omdat we ons geïnspireerd weten door het evangelie als *goed* nieuws. Anderzijds mag onze communicatie niet overroepen zijn en blijven we bescheiden en beloven we geen zaken die we niet waar kunnen maken.

Voorstel voor concrete uitwerking:

Het plan is geopperd om een kleine missiologie te schrijven. In zo’n kleine missiologie kunnen we aansluiten bij het contextueel eigene van kerk-zijn in België, en vandaaruit verder lijnen trekken naar kwetsbare aanwezigheid in de marge. Het is daarbij belangrijk om kritisch na te denken over ons taalgebruik, omdat het woord ‘missionair’ in Vlaanderen een beladen term is. Dit woord heeft veel associaties met het katholiek geïnterpreteerde “zieltjes winnen.”

We kunnen (voorstel van) deze missiologie de titel meegeven: de kleine kerk van Vincent van Gogh.³ Een andere slogan die we zouden kunnen gebruiken is het motto dat ooit aan een lokale VPKB-kerk werd gegeven: “Een kleine kerk met een groot hart.”

Stedelijke presentie

Waarom draagt dit bij aan eigentijds kerkzijn

Stadspredikantschap en/of de aanwezigheid van een protestants sociaal centrum is een vorm van missionair kerkzijn die al behoort tot het officiële beleid van de VPKB. Er is dus al op synodaal vastgesteld dat dit bijdraagt aan eigentijds kerkzijn. Hierbij werd wel opgemerkt (in twee van de drie werkgroepen) dat het verder uitbouwen van dit model nog erg op zich laat wachten. Het blijft beperkt tot enkele plaatsen.

Daarnaast is er te denken aan andere vormen van naar buiten toe gerichte presentie in de stedelijke context. De pioniersplekken vallen daaronder, maar ook de diverse aalmoezeniers.

Concrete uitwerking/voorstellen:

- A. Werk maken (synodaal/districtsniveau) van **presentie en stadspredikantschappen**
 - a. het vrijmaken van posten om stadspredikanten aan te stellen.
 - b. Het bevorderen van een attitude van bereikbaarheid en presentie van *elke* predikant, pionier etc
- B. Het bevorderen van de **samenhang en de verbinding** tussen alle ‘werkers buiten de poort’ en de gemeentes in of in de omgeving van de plaats waar zij werken. Voor zover het oude beeld nog bestaat dat gewone predikanten het echte werk doen en aalmoezeniers (de werkers in ziekenhuizen, gevangenis, luchthavens) en pioniers ‘extra’ zijn, deze perceptie doorbreken. Daarnaast voorstellen ontwikkelen voor een sterkere mate van teamvorming, waarin predikanten, aalmoezeniers, pioniers, kerkenraden gezamenlijk optrekken en gezamenlijk de verantwoordelijkheid van de kerk in en voor de stad vormgeven, elk met zijn/haar eigen aandachtsgebied. Ook de zichtbare aanwezigheid / participatie van de werkers buiten de poort in gewone gemeentes en in allerlei overlegorganen is van belang.
- C. Ervaringen inventariseren en voorstellen ontwikkelen voor de samenwerking met **migrantengerken** in de omgeving van de VPKB-gemeentes.

³ Deze naam is afkomstig van Leen Bosgra.

BIJLAGE: UIT DE DRIE WERKGROEPEN

MISSIE IN DE MARGE

Rapport subgroep 1 'Attitude'

- 1. Huidige situatie, speciaal het aspect 'attitude', beschreven (m.n.) aan de hand van de begrippen kwetsbaarheid en marginaliteit.**
- 2. Wat zou er - qua attitude - moeten veranderen als uw gemeente voor een missionaire koers zou kiezen waarin de begrippen 'kwetsbaarheid' en marginaliteit' richtinggevend zijn? Wat zou daarvoor nodig zijn?**

In het onderstaande zijn voor het overzicht de antwoorden bij 1 en 2 gecombineerd, zodat we per gemeente (per streepje) een beeld krijgen.

De conclusie van een ronde langs alle deelnemers was dat de situaties (de attitudes) zeer verschillend zijn. Dus ook de vereisten om tot verandering te komen.

- Een kleine gemeente die al langer zonder predikant zit, voelt vooral zichzelf heel erg kwetsbaar; dit beperkt de bereidheid om buiten de eigen grenzen te kijken. 2. Een inspanning om uit de overlevingsmodus te komen en de blik meer op de ander te richten. Hier is training en vorming nodig, met name van de kerkenraadsleden. Goed leiding geven is essentieel.
- Het Bijbelhuis beweegt zich veel tussen mensen die door anderen als marginaal worden gezien. Als lastig punt is dat verschillende groepen gemarginaliseerden zich ook *tegen elkaar* afzetten en al te zeer eigen grenzen trekken. 2. Actief inzetten op verbinding. Maaltijden als 'methode', daarbij ontmoeting. Dit is 'impliciet' vanuit het evangelie, waar nodig kan ook expliciet vanuit het evangelie gesproken worden over een alternatief voor wij/zij denken.
- Een sterk op zichzelf gerichte gemeente die goed tevreden is met de eigen situatie. Men ervaart zich niet als kwetsbaar. Het thema kwetsbaarheid zal weinig herkenning oproepen en er is weinig oog voor 'kwetsbaarheid' in de samenleving. 2. Ook een gemeente die niet kiest voor veranderen, zal merken dat er vanzelf veranderingen plaatsvinden. Er is vooral tijd nodig. Een gemeente iets opdringen werkt averechts. Uiteindelijk is er ook moed voor nodig om van een bekende koers naar iets anders te komen.
- Een pioniersgemeente waar de meeste deelnemers zich eerder kwetsbaar zullen voelen, waar veel onderling oor is naar elkaar en ruimte om die kwetsbaarheid te benoemen en te delen. 2. Een dergelijke gemeente is zelf ook behoorlijk kwetsbaar, wat veel vraagt van de voorganger. Wat je in zulke situaties nodig hebt, is 'het geloof van idioten die bereid zijn dwaze dingen te doen'.
- Een gemeente die voorheen gedomineerd werd door hoog opgeleide, well to do Nederlanders, verandert van karakter door een opmerkelijke toename van leden met Afrikaanse achtergrond. Het gaat goed samen, maar er is daardoor sprake van *twee* attitudes. 2. Het zijn twee werelden die elkaar niet kennen, en dat leren kennen gaat niet vanzelf, maar kun je bevorderen. Ook het verschil in bestuurscultuur is een uitdaging.

- Een gemeente in Brussel die als Nederlandstalige kerk in een puur Franstalige omgeving weinig kans ziet missionair kerk te zijn en in feite een tamelijke geïsoleerde plek in de stad is. Intern wordt de kwetsbaarheid gevoelt door de mate van vergrijzing, dit geeft een verliesgevoel. 2. Meer kennis nemen van en aansluiting zoeken bij het lokale, speciaal op gebieden die de gemeente zelf graag doet (creatief, cultuur, muziek, literatuur ..). Hierin goed inzetten op participeren in netwerken. Ook concentratie zou goed zijn: de predikanten zouden één bepaalde relevante groep in de samenleving mogen kiezen om op te focussen.
- Voor de Luchthaven is kwetsbaarheid een reëel thema, na de aanslagen wordt dat sterk ervaren, ondanks de intensieve beveiliging. Verder speelt zich in het verborgene, de kelderverdieping het nodige af: mensensmokkel. Gemarginaliseerd zijn er. 2. Zichtbaar en aanspreekbaar zijn, rondwandelen. Waarbij het niet de bedoeling is dat chaplain zelf over God begint.

3. Wat zou er aan bovenlokale ondersteuning nodig zijn om een transformatie als in 2 te ondersteunen?

(Min of meer in de volgorde van de hierboven besproken gemeentes en plekken, maar soms meer suggesties p.p.)

- Begrip, vrijheid en steun vanuit het landelijke. Dat ontbreekt nog wel eens. Meer initiatief van het Districtsbestuur, dat gerust zijn positie mag gebruiken. Actiever inzetten op clustervorming en andere samenwerkingsvormen tussen gemeentes.
- Inbedding in het overstijgende stadsniveau. Dat is goed tegen een gevoel van isolement. Gevoel van support is belangrijk. Hier wordt al aan gewerkt.
- (geen opm.)
- Ecclesiologische flexibiliteit t.a.v. nieuwere kerkvormen en kerkelijke posities. Verder: ondersteunen van inspanningen voor meer herkenbaarheid en uitstraling (zoals Project 25/25).
- Het creëren van meer gelegenheden voor ervaren van doorleefde spiritualiteit. Zulke transformatieprocessen vragen immers allereerst 'geloof'.
- Onderzoeken van decentralisering als betekenisvol alternatief voor gemeentes met leden die over een groter gebied verspreid zijn. Onderzoeken optie 'huisgemeentes' per dorp/stad.
- Zulke dagen als deze, waar de predikanten in de meerderheid zijn, nog herhalen met kerkenraden als specifieke doelgroep. Ontmoeting en vorming
- Niet alleen bij onszelf te rade gaan voor expertise. Externe advisering benutten. Zowel kerkelijk / van andere kerkgenootschappen als niet-kerkelijke advisering (veranderingsprocessen).
- Een professional aanstellen op landelijk niveau die expertise heeft t.a.v. beleid en veranderingsprocessen
- De groep Eigentijds Kerk zijn voorzien van de uitkomsten van deze dag en ook verder in samenspraak met hen beleidsgerichte voorstellen ontwikkelen t.a.v. kerkinnovatie, en, inderdaad, eigentijds kerk zijn. Met hen samenwerken om deze discussies verder te zetten.
- In plaats van een ad hoc beleid, meer systematisch nadenken over wat er te doen is met predikantsplaatsen die dreigen te gaan vervallen wanneer een gemeente niet langer levensvatbaar is. Hoe deze te benutten?

Rapport subgroep 2

- Relaties met andere organisaties in de stad (/het dorp), netwerk
 - Relaties met individuen (niet-kerkleden) in je stad of dorp.
 - Context: verbinding met buurt-, stad- of streekgebonden issues/ of met de wereldwijde kerk
-

Wat als ... gemeentes voor een missionaire koers kiezen waarin de begrippen "kwetsbaarheid en marginaliteit" richtinggevend zijn?

Toestand nu in de eigen gemeente (Brussel, Gent, Leuven, PSC, Dendermonde, Antwerpen-Zuid:

- a. Er zijn verbindingen met andere organisaties:
 - vluchtelingenwerking, asielcentrum, stedelijke diensten, 'Lampeke – armoede werking', presentie in de wijk: Babbeloep, actie aan de gevangenispoort.
- b. eigen werkingen die in samenwerking met anderen gebeuren: speel-o-theek, koffieochtend, woning voor vluchtelingen.
- c. Verbinding met PSC en ziekenhuispastoraat, gevangenispastoraat
- d. Individuele leden die betrokken zijn bij mensen in de 'ravelrand', maar dit gebeurt vaak in stilte.
- e. Jongeren in de gemeente vaak eenzaam omdat hun vrienden niet in de kerk zitten. Ouderen en ancients verdienen ook aandacht.

Twee vragen:

1. Werkt een PSC niet als een uitbesteden? Bestaat de kans niet dat de kwetsbaarheid en marginaliteit niet zichtbaar is in de gemeente? Voordelen: professionalisering, een doorverwijzen mag niet een doorschuiven betekenen. Ook gemeenten zonder PSC verwijzen door naar professionele diensten. Dit betekent ook dat migranten/mensen in armoede ook gewoon 'kerklid' kunnen zijn. Belangrijk is in elk geval zorgen voor communicatie, wat gebeurt er in het PSC.. waarvoor dient de collecte... spreker uitnodigen etc etc.
De kerk moet zich goed bewust zijn van de eigen rol: een geloofsthuis bieden voor mensen en soms ook bemiddelaar zijn naar bepaalde diensten.
2. Dient het vrijwilligerswerk van individuele leden verbonden te worden aan de gemeente? Het gaat niet om een annexeren van het werk of het institutionaliseren. Wel om ruimte te bieden, zodat individuele 'leden' zich gedragen mogen weten door de gemeenschap. Dit kan gaan van een stukje in de kerkbrief, een voorbede, een gemeenteavond over het werk, of tijdens een themadienst als inspirerend voorbeeld. Dit is belangrijk: om machteloosheid tegen te gaan, voor mensen om het vol te houden en het is goed voor de gemeente om voorbeelden te zien van geleefd geloof.

Wat zou er moeten gebeuren (bovenlokaal)

1. De bezinningsperiode tijdens een vacante periode is een goede zaak. Juist ook om na te denken hoe we die kwetsbaarheid en marginaliteit een plaats kunnen geven. Gemeenten moeten deze tijd zeker gebruiken en meenemen.
2. Het zou goed zijn mochten gemeenten een omgevingsanalyse kunnen (laten) maken. Hierbij samenwerking zoeken met andere VPKB gemeenten en andere protestantse kerken.

3. Meer stadspredikantschap – en als er geen stadspredikant kan zijn, moet de attitude van de predikant er een zijn van naar buiten gaan en verbindingen leggen. In elk geval meer aandacht geven voor stadspredikant en de aalmoezeniersdiensten. Nu worden deze niet erkend. Ik denk dat het goed is om goed na te vragen bij hen.. hoe ze gezien en gehoord willen worden. Is een PSC, een pioniersplek een gemeente? Rekening houden met de benaming, rekening houden met stemrecht? Opnemen in de adressenlijst?
NB er zou hier verder over doorgesproken moeten worden.... want stemrecht, betekent ook verplichting van aanwezigheid, het is een formaliteit, terwijl ik denk dat het veel meer gaat om zichtbaarheid en een stem geven... niet alleen zeggen hoe goed het gaat elke twee jaar en dat het geld goed besteed is maar ook de vraag, hoe kunnen we deze diensten meer verbinden met het gemeenteleven.
NB2 Indien er geen stadspredikant is, dan kan dit betekenen dat het opgebouwde werk tijdens de vacante periode stil komt te vallen en dreigt te verdwijnen.
NB 3 niet genoemd maar ook belangrijk is misschien onze verbinding met de partnerkerken: Rwanda/Zuid-Afrika/contacten van Protestantse Solidariteit.
4. Affiliatie met migrantenkerken, eventueel een aparte functie.
Hierbij werden twee kanttekeningen gemaakt. Er zal goed moeten worden doorgesproken wat we hiermee willen. Bevestigen we hiermee ook niet de “white mans burden”? Een aantal migranten in onze kerken verlaten juist vaak migranten kerken omwille van de theologie, de sociale controle, het betalen van de tienden.
Verder is er huiver tegen de aparte kerken.. ieder met hun eigen taal en cultuur.
Kortom wat willen we en moeten er niet eerst een aantal goede gesprekken gevoerd worden over racisme, kolonialisme etc.
5. Nadenken over de marginaliteit van de VPKB gemeenten. We zijn marginaal en kwetsbaar in aantal maar behoren wel tot de erkende eredienst en dat geeft ons privileges vanuit het verleden.
Hoe gaan we daar mee om? Moet daar niet meer beleidsmatig over nagedacht worden?
Onze visie in de synodedocumenten wordt bepaald door de wetgeving (niet door de marginale en kwetsbare situatie), de vraag is of dat gezond is? Durven we de denkoefeningen te maken om vanuit huisgemeenten opnieuw te beginnen? Wat doen we met die privileges? Achterover leunen of gebruiken ten goede om in te zetten in het Koninkrijk Gods.

Rapport subgroep 3: locatie en taalgebruik

LOCATIE

- Af en toe een openluchtdienst / hagepreek
- Aandacht voor toegankelijkheid van kerkgebouw voor andersvaliden
- Groot-letter bijbels liturgieblad beschikbaar voor visueel gehandicapten
- Ringleiding en individuele hoorapparaten voor slechthorenden
- Leren omgaan met / luisteren naar mensen met allerlei soorten 'disability' (bv. ASS)
- Creatief omgaan met locaties: bv. in een rusthuis (WZC) '**Zin in een babbel**' organiseren: uitnodigende gesprekken waar mensen op afkomen en waar blijkbaar een verlangen naar is.

TAALGEBRUIK

- Uitnodigend / niet opdringerig taalgebruik
- Open taalgebruik (niet met grote woorden)
- Inclusief taalgebruik
- Gastvrij taalgebruik
- Opmerking: het woord 'missionair' is in Vlaanderen bij velen nog een beladen woord (bv. associaties met opdringerige zendingsdrang)
- De **gezonde(n)** gemeente

OVERIGENS (bovenplaatselijk)

- Nood aan bovenplaatselijk beleid en **ondersteuning**, bv. fungeren als stadspredikant of pionier : duidelijk zichtbaar en bereikbaar zijn in het stadsbeeld en lokale activiteiten (bv. duidelijk in leper)
- Lokale gemeenten hebben behoefte aan een goede bovenplaatselijke communicatiedienst die ondersteunend werkt.
- Ondersteuning voor kerkenraadsleden: 'Introductie voor kerkenraadsleden' = e-learning versie voor Nederland. Zeer goed, maar aanvulling voor Vlaanderen gewenst.